

Дослідження структури вольової організації особистості методом самооцінки

Shamljan K.M. The study of the structure of volitional organization of personality using the method of self-assessment / K.M. Shamljan // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 547–557.

К.М. Шамлян. Дослідження структури вольової організації особистості методом самооцінки. Предметом дослідження є вольова організація особистості як система сталих характеристик вольової активності. Метою дослідження є аналіз структури вольової організації особистості як системи сталих характеристик вольової активності, визначення її ключових параметрів.

Наведено результати емпіричного дослідження, в якому застосовувався метод прямого оцінювання досліджуваними властивостей свого ідеального та реального «Я». Оцінюванню було піддано властивості, які характеризують вольову сферу особистості, її діяльність, енергетичний рівень, та інші. Проаналізовано абсолютні та відносні показники самооцінки.

Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою порівняльного, кореляційного, факторного та кластерного аналізу.

Порівняльний аналіз виявив певні відмінності в результатах оцінювання за статтю: дівчата дещо вище оцінюють рівень розвитку у себе системних, або «вторинних» вольових якостей і тих, що уособлюють гальмівну функцію волі.

У структурі вольової організації особистості виділено три фактори – вольова активність, вольовий контроль, самоорганізація.

Кластерний аналіз виділив чотири групи досліджуваних осіб, які відрізняються за структурою вольової організації особистості. Перша група – «організовані» – характеризується поєднанням високої організованості та середнім рівнем вольового контролю та ще нижчою вольовою активністю. Друга група – «терплячі та стримані». Третя група – «нетерплячі, неорганізовані, але достатньо активні». Четверта група характеризується найвищими показниками за першим фактором: «вольові, не досить організовані».

Ключові слова: вольова організація особистості, самооцінка, вольові якості, Я-реальне, Я-ідеальне, вольовий контроль, вольова активність, організованість.

К.М. Шамлян. Исследование структуры волевой организации личности методом самооценки. Предметом исследования является волевая организация личности как система устойчивых характеристик волевой активности. Целью исследования является анализ структуры волевой организации личности как системы устойчивых характеристик волевой активности, определение её ключевых параметров.

Приведены результаты эмпирического исследования, в котором применялся метод прямого оценивания исследуемыми качествами своего идеального и реального Я. Оцениванию подверглись качества, которые характеризуют волевую сферу личности, её деятельность, энергетический уровень, и другие. Проанализированы абсолютные и относительные показатели самооценки.

Статистическая обработка данных осуществлялась с помощью сравнительного, корреляционного, факторного и кластерного анализа.

Сравнительный анализ выявил некоторые различия в результатах оценивания по полу: девушки несколько выше оценивают уровень развития у себя системных, или «вторичных» волевых качеств и тех, которые олицетворяют тормозную функцию воли.

В структуре волевой организации личности выделено три фактора – волевая активность, волевой контроль, самоорганизация.

Кластерный анализ выделил четыре группы испытуемых, отличающихся по структуре волевой организации личности. Первая группа – «организованные» – характеризуется сочетанием высокой организованности, средним уровнем волевого контроля и меньшей волевой активностью. Вторая группа – «терпеливые и сдержанные». Третья группа – «нетерпеливые, неорганизованные, но достаточно активные». Четвертая группа характеризуется высокими показателями по первому фактору: «волевые, недостаточно организованы».

Ключевые слова: волевая организация личности, самооценка, волевые качества, Я-реальное, Я-идеальное, волевой контроль, волевая активность, организованность.

Постановка проблеми. Вольові якості належать до ряду найсуттєвіших в особистості: «У всьому великому та героїчному, що робила людина, у найбільших її досягненнях вольові якості завжди відігравали значну роль» [3, с. 612]. Ці слова класика з особливою актуальністю звучать зараз, оскільки сучасні умови ставлять підвищені вимоги власне до вольової сфери особистості.

Аналіз літератури з психології волі свідчить про те, що до вольових відносять досить широкий спектр психічних властивостей; єдиного погляду щодо їх кількості та критеріїв виділення серед інших психічних властивостей немає.

Класифікація та систематизація вольових якостей відбувалася за наступними критеріями: роль, яку відіграє вольова якість на різних етапах вольової діяльності (С.Рубінштейн);

просторово-часові та енергетично-інформаційні параметри (В. Нікандров); участь у різних ланках психічного управління (М. Брицхін); динаміка процесів збудження та гальмування (В. Селіванов); функція у процесі вольової регуляції (В. Калін).

Кількість вольових якостей у різних класифікаціях варіює від однієї до більше двох десятків. Найчастіше вказують на наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, самовладання, дисциплінованість, організованість, ініціативність. У деяких переліках найважливішого значення надають упевненості (Є. Щербаков), терпінню (Є. Ільїн), цілеспрямованості (А. Пуні), самоуправлінню організацією психічних функцій (В. Калін) тощо.

Метою дослідження є аналіз структури вольової організації особистості як системи сталих характеристик вольової активності, визначення її ключових параметрів.

Виклад основного матеріалу. У попередніх наших роботах [4; 5] було детально проаналізовано проблему емпіричного дослідження вольової сфери особистості, зокрема діагностичні можливості рефлексивних методів. У даній роботі в якості інструментарію ми використовуємо пряме оцінювання досліджуваними своїх вольових властивостей.

В основу методики нашого дослідження покладено методику самооцінки Дембо-Рубінштейн, яка полягає у безпосередньому оцінюванні (шкалюванні) досліджуваними своїх особистих якостей. До традиційних шкал (розум, здоров'я, щастя) було додано шкали якостей, які характеризують вольову сферу людини, її діяльність та енергетичний рівень. Досліджуваній особі було запропоновано на кожній шкалі відзначити рівень розвитку у себе відповідної якості в даний момент свого життя (ці емпіричні показники ми умовно назвали оцінки властивостей Я-реального), потім відзначити рівень розвитку тих же властивостей, при якому досліджуваний відчував би задоволення собою, гордість за себе (оцінки властивостей Я-ідеального). Також розглядався показник ступеня задоволення розвитком тої чи іншої якості як відношення оцінки властивості Я-реального до її оцінки Я-ідеального). В опитуванні взяли участь 64 особи (студенти та аспіранти університету віком від 20 до 34 років), з них 32 дівчини та 32 хлопця.

Статистичне оброблення даних здійснювалося за допомогою програми STATISTICA 6. Використано методи описової статистики, порівняльний, факторний і кластерний аналіз.

Результати порівняльного аналізу представлено у табл.1. Перша колонка числових даних свідчить про високий рівень домагань стосовно всіх властивостей (показники вище 80 балів), рейтинг бажань очолює тріада «здоров'я, щастя, розум». Ієрархія бажаних вольових якостей: насамперед, самостійність та цілеспрямованість; потім – упевненість в собі, рішучість та організованість; далі – енергійність, відповідальність, сміливість та витривалість; щільно до них примикають – сила волі, контроль поведінки, дисциплінованість та врівноваженість; і замикають ієрархію (але також з високим рейтингом) наступні властивості – наполегливість, працелюбність, витримка і самовладання, фізична сила, терпіння та ініціативність. Коридор оцінок властивостей, які характеризують діяльнісно-вольову сферу Я-ідеального, досить вузький, тому різниці в оцінках найшвидше мають випадковий характер.

Таблиця 1

Середні значення оцінок властивостей Я-реального та Я-ідеального для всієї групи досліджуваних осіб та t-критерій Ст'юдента для незалежних змінних

Властивість	Оцінка властивості Я-ідеального	Оцінка властивості Я-реального	t-критерій для незалежних змінних
Здоров'я	95,746	71,016	11,732
Розум	91,159	69,063	10,725
Сила волі	86,803	64,762	7,263
Фізична сила	84,032	64,234	6,545
Енергійність	87,745	71,344	6,116
Цілеспрямованість	89,597	71,016	7,420
Наполегливість	85,667	69,953	6,502
Витривалість	87,347	71,275	4,873
Самостійність	89,810	71,641	7,753
Ініціативність	82,274	65,938	6,387
Відповідальність	87,726	77,047	3,834
Працелюбність	85,597	70,828	5,948
Організованість	88,475	71,297	6,870
Дисциплінованість	86,355	73,265	4,455
Рішучість	88,774	65,016	8,538
Сміливість	87,540	66,860	7,569
Терпіння	82,774	65,078	4,779
Витримка, самовладання	84,871	65,703	6,573

Контроль поведінки	86,629	71,719	5,713
Упевненість у собі	88,889	67,656	7,034
Врівноваженість	86,111	69,969	5,318
Щасливість	93,951	74,186	7,033

Дані стосовно Я-реального свідчать про те, що у цілому досліджувані студенти мають досить високу, і разом з тим реалістичну самооцінку своїх властивостей. Діапазон оцінювання вольових якостей, як і у першому випадку, тут також досить вузький – від 64 («фізична сила») до 77 балів («відповідальність»).

Порівняльний аналіз та перевірка за *t*-критерієм для незалежних змінних засвідчив статистично значущі відмінності по всіх показниках на рівні значущості $p < 0,01$. Найбільші розбіжності стосуються оцінок здоров'я та розуму. З тріади «здоров'я, розум, щастя» найвищий ступінь задоволення припадає на щастя (показник задоволення 0,79).

Найменше розходження між оцінками бажаного та реального рівня властивості стосується відповідальності. Ця якість виділяється з-поміж інших, що характеризують морально-вольову сферу, і є найвищою самооцінкою і найвищим показником задоволення рівнем її розвитку (0,875). Високий показник задоволеності характеризує дисциплінованість (0,85), найнижчі показники – відносяться до рішучості (0,73), сили волі (0,74), сміливості (0,75).

Отже, досліджувані студенти досить високо оцінюють більшість характеристик діяльнісно-вольової сфери, вважають себе насамперед відповідальними та дисциплінованими. Разом з тим, відчувають, що їм трохи бракує рішучості, сили волі та сміливості, порівняно зі своїми еталонними уявленнями.

Порівняльний аналіз виявив певні відмінності в результатах оцінювання за статтю. Насамперед, це стосується оцінок Я-ідеального. Дівчата вище, ніж хлопці оцінюють цінність більшості якостей Я-ідеалу, за винятком фізичної сили та витривалості. Статистично значущі відмінності на рівні $p < 0,01$ стосуються оцінок рішучості ($t=2,702$), самостійності ($t=2,674$), на рівні $p < 0,05$ – оцінок терпіння ($t=2,163$) та дисциплінованості ($t=2,544$).

У таблиці 2 представлено відмінності за статтю в оцінках властивостей Я-реального (абсолютний показник самооцінки) та у показниках задоволеності рівнем розвитку цих властивостей (відносний показник самооцінки як відношення оцінки Я-реального до Я-ідеального)

Таблиця 2

Відмінності за статтю у результатах оцінювання

Властивість	Хлопці		Дівчата	
	Оцінка влас- тивості Я-реального	Показник задоволе- ності рівнем власливості	Оцінка влас- тивості Я-реального	Показник задоволе- ності рівнем власливості
Здоров'я	73,84	0,77	68,19	0,71
Розум	69,41	0,77	68,72	0,75
Сила волі	66,97	0,76	62,63	0,73
Фізична сила	69,00	0,79	59,47	0,74
Енергійність	70,63	0,81	72,06	0,82
Цілеспрямованість	69,19	0,79	72,83	0,79
Наполегливість	69,78	0,82	70,13	0,81
Витривалість	73,65	0,82	69,74	0,81
Самостійність	70,47	0,81	72,81	0,78
Ініціативність	62,88	0,78	69,00	0,82
Відповідальність	73,50	0,85	80,59	0,90
Працелюбність	70,66	0,83	71,00	0,82
Організованість	67,47	0,79	75,13	0,82
Дисциплінованість	70,44	0,86	76,81	0,85
Рішучість	65,84	0,77	64,19	0,69
Сміливість	67,38	0,78	66,34	0,75
Терпіння	61,25	0,78	68,91	0,79
Витримка, самовладання	63,94	0,78	67,47	0,77
Контроль поведінки	70,44	0,83	73,00	0,82
Упевненість у собі	67,50	0,77	67,81	0,75
Врівноваженість	69,88	0,82	70,06	0,80
Щасливість	72,47	0,77	75,91	0,81
Інтегральні показники самооцінки	68,94	0,80	70,12	0,79

Загалом відмінності у показниках самооцінки незначні. Дівчата дещо вище, ніж хлопці, оцінюють рівень розвитку у себе тих якостей, які уособлюють гальмівну функцію волі (терпіння, витримки та самовладання, контролю поведінки), а також тих, які належать до системних, або «вторинних» (В. Калін [2]) – ініціативності, відповідальності, організованості, дисциплінова-

ності. Хлопці вище оцінують свій рівень витривалості, сили волі та фізичної сили. Статистично значуща відмінність стосується лише останньої характеристики ($t=2,030$ для рівня значущості $p<0,05$). Примітно, що при різних абсолютних показниках самооцінки у хлопців і дівчат деяких якостей, відносні показники самооцінки цих якостей майже не відрізняються. Наприклад, хлопці задоволені своїм терпінням, дисциплінованістю у такій же мірі як і дівчата, хоча рівень розвитку цих властивостей помітно менший, оскільки ці якості вони не вважають настільки важливими для себе.

Інтегральні показники самооцінки майже не відрізняються, але діапазон значень відносних показників у дівчат ширший, ніж у хлопців – відповідно $0,69\div 0,90$ і $0,76\div 0,86$. Найбільше дівчата задоволені своїм рівнем відповідальності, найменше – рішучості. Отже, у хлопців самооцінки властивостей Я-реального рівніші при меншому рівні домагань стосовно ідеального «Я».

Детальніше розглянемо результати за шкалами властивостей, які характеризують реальне «Я». Кореляційний аналіз засвідчив статистично значущі зв'язки (на рівні $p<0,05$) майже між всіма цими шкалами за винятком шкал здоров'я та фізичної сили. Оцінки здоров'я не корелюють з оцінками багатьох вольових властивостей (самоконтролем, терпінням, дисциплінованістю, організованістю, відповідальністю, цілеспрямованістю). Оцінки фізичної сили не корелюють з оцінками відповідальності, організованості та дисциплінованості. Можна припустити, що коли людина відчуває себе здоровою та фізично сильною, то або зменшується її чутливість до різного роду перешкод та труднощів, які трапляються в житті, або вона з легкістю їх долає. А це зменшує потребу у вмиканні механізмів вольової регуляції.

З тріади «здоров'я, розум, щастя» найвищі кореляції зі всіма шкалами вольових якостей має шкала розуму: від $r=0,45$ зі шкалою терпіння до $r=0,66$ зі шкалою цілеспрямованості. Як тут не згадати Л. Виготського[1], який до волі, у власному розумінні цього слова, відносив засоби та шляхи панування думки над дією, що підтверджувало старе вчення інтелектуалістів.

Дані по шкалі щастя мають найвищі кореляції зі шкалами працелюбності та впевненості у собі: працелюбність забезпечує людині досить високі результати в її життєдіяльності, що підтримує її впевненість у собі, а впевненість, швидше всього, впливає на виникнення відчуття щастя.

Шкали оцінок усіх вольових якостей тісно пов'язані між собою. Причину цього ми бачимо, по-перше, у спорідненості всіх цих властивостей; по-друге, в індивідуальній схильності досліджуваних осіб щодо шкалювання – давати, або завищені або занижені оцінки.

Заслужують на увагу кореляції шкали сили волі: найвищі з цілеспрямованістю, працелюбністю та фізичною силою (0,65; 0,64; 0,63; 0,63, відповідно), найнижчі – із самостійністю та здоров'ям (0,35; 0,32). Цікаво, який смисл вкладають наші студенти у поняття сили волі, адже воно має інтегрувати всі її аспекти, представлені в оцінюваних властивостях. Наведемо результати факторного аналізу (методом головних компонент з обертанням варимакс) оцінок властивостей, які характеризують діяльнісно-вольову сферу. Відповідно до критеріїв Кайзера і Кеттелла, виділено три фактори (72,6 % загального внеску у сумарну дисперсію).

Перший фактор (55,95%) утворюють шкали сміливості (0,87), ініціативності (0,83), енергійності (0,79), цілеспрямованості (0,65), наполегливості (0,64), впевненості у собі (0,61). Цей фактор можна умовно назвати «вольова активність».

Другий фактор (10,38%) – «вольовий контроль» утворюють шкали врівноваженості (0,89), витримки та самовладання (0,81), контролю поведінки (0,81), терпіння (0,76).

Ці два фактори уособлюють відповідно спонукальну та гальмівну функцію волі, їхній стрижень складають формально-динамічні та первинні, або «базальні» (В. Калін) вольові якості: енергійність і сміливість у першому факторі, врівноваженість, терпіння, витримка та самовладання – у другому факторі.

Третій фактор (6,27%) – «самоорганізація» – утворений шкалами системних якостей волі – організованості (0,81) та дисциплінованості (0,76) і моральними якостями – відповідальністю (0,76), працелюбністю (0,75).

Факторне навантаження шкали сили волі найбільше у першому факторі (0,51), отже, в жодному з факторів шкала сили волі не є стрижневою характеристикою.

Порівняльний аналіз не виявив статистично значущих відмінностей по статі у даних за цими факторами. За третім фактором (самоорганізацією) спостерігається незначне підвищення результатів у дівчат.

У таблиці 3 наведено результати кореляційного аналізу між значеннями виділених факторів та самооцінками фізичної сили та властивостей тріади «здоров'я, розум, щастя».

Таблиця 3

**Кореляційні зв'язки між показниками
(жирним виділено кореляції для рівня значущості $p < 0,01$,
позначкою* – для $p < 0,05$)**

Оцінки властивостей	Фактор 1 Вольова активність	Фактор 2 Вольовий контроль	Фактор 3 Самоорганізація
Здоров'я	0,34	0,19	0,08
Розум	0,49	0,37	0,35
Щастя	0,43	0,15	0,41
Фізична сила	0,65	0,26*	-0,02

Звертають увагу на значущі кореляції першого фактора, і найвищу з них зі шкалою фізичної сили. Отже, фізична сила постає вагомим біологічною передумовою прояву вольової активності, власне спонукальної функції волі, яка виявляється насамперед у сміливості, ініціативності, наполегливості. Принаймні, фізично сильній людині легше виявляти ці якості або вважати себе такою. Водночас потреба в якостях, які уособлюють гальмівну функцію волі, зменшується, і зовсім не представлена кореляція із системними якостями. Однак, така людина відчуває себе щасливою і розумною.

Кореляції зі шкалою розуму свідчать, що рівень інтелекту людини є вагомим чинником формування всіх компонентів її вольової організації.

З метою виділення певних типів вольової організації особистості був застосований кластерний аналіз. На основі дендограми ієрархічної класифікації та методу К-середніх виділено чотири кластери досліджуваних. Перший кластер (25,4% досліджуваних) – «організовані» – характеризується поєднанням високої організованості та середнім рівнем вольового контролю і ще нижчою вольовою активністю. Другий кластер (25,4%) – «терплячі та стримані». Третій кластер (15,9%) характеризується найнижчими показниками за другим фактором – «нетерплячі, неорганізовані, але достатньо активні». Четвертий (33,3%) характеризується найвищими показниками за першим фактором: «вольові, не досить організовані».

Висновки. Основні результати проведеного дослідження наступні. У структурі вольової організації особистості виділено три блоки якостей, які характеризують різні функції вольової активності. Виявлено певні відмінності в оцінках вольових якостей. Кластеризація даних виявила декілька варіантів поєднання

факторів у структурі вольової організації. Подальші дослідження у цьому напрямку доцільно спрямувати на створення типології вольової особистості.

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти томах. Т. 3. Проблемы развития психики / Под. Ред. А. М. Матюшкина / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
2. Калинин В. К. Психология воли: сборник научных трудов / В. К. Калинин. – Симферополь, 2011. – 208 с.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2001. – 720 с.
4. Шамлян К. Про специфічні ознаки вольових властивостей і проблему їх виміру / К. Шамлян // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Київ, 2014. – Том 11. – Випуск 11. – Частина 2. – С. 414–423.
5. Шамлян К. Вольова організація особистості: пошук релевантних діагностичних показників / К. Шамлян // Психологічні перспективи (Psychological prospects). – Випуск 26. – 2015. – С. 317–327.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Vygotskij L. S. Sbranie sochinenij: v 6-ti tomah. T. 3. Problemy razvitija psihiki / Pod. Red. A. M. Matjushkina / L. S. Vygotskij. – M.: Pedagogika, 1983. – 368 s.
2. Kalin V. K. Psihologija voli: sbornik nauchnyh trudov / V. K. Kalin. – Simferopol', 2011. – 208 s.
3. Rubinshtejn S. L. Osnovy obshej psihologii / S. L. Rubinshtejn. – SPb: Piter, 2001. – 720 s.
4. Shamljan K. Pro specyfichni oznaky vol'ovyh vlastyvostej i problemu i'h vymiru / K. Shamljan // Aktual'ni problemy psihologii' : Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka: Psihologija osobystosti. Psihologichna dopomoga osobystosti. – Kyi'v, 2014. – Tom 11. – Vypusk 11. – Chastyzna 2. – S. 414–423.
5. Shamljan K. Vol'ova organizacija osobystosti: poshuk relevantnyh diagnostychnykh pokaznykiv / K. Shamljan // Psihologichni perspektyvy (Psychological prospects). – Vypusk 26. – 2015. – S. 317–327.

K.M. Shamlian. The study of the structure of volitional organization of personality using the method of self-assessment. The purpose of the study is the analysis of the structure of volitional organization of personality as a system of common characteristics of volitional activity, and the definition of its key parameters. The results of the empirical study are provided where we applied the method of direct assessment by objects of the study the properties of their ideal and real «Me». We assessed the properties that characterize a volitional sphere of personality, his activities, energy level, etc. The absolute and relative indicators of self-assessment are analyzed. Statistical data processing was carried out using comparative, correlation, factor and cluster analysis. The comparative analysis revealed some certain differences in the results of the evaluation by gender, as females tend to show slightly higher rates of the level of their development of the system, or secondary volitional qualities and those representing the inhibitory function of volition. Three factors are singled out in the structure of volitional organization of personality. The first factor is formed by the qualities that embody the incentive function of volition such as courage, initiative, energy, purposefulness, and persistence. The second factor combines volitional qualities complying with the inhibitory function of volition such as endurance and self-control, behavior control, and patience. The third factor is made up by complex moral and volitional qualities like organization, discipline, responsibility, and hard work as well. The cluster analysis identified four groups of objects of the study who differ in the structure of volitional organization of personality. The first group, «organized», is characterized by the combination of high organization, middle level of volitional control, and even lower volitional activity. The second group is defined as «patient and restrained». The third group is characterized by the lowest rates on the second factor – «impatient, disorganized, but quite active». The fourth group is distinguished by the highest rates on the first factor, «strong-willed, not organized enough».

Key words: volitional organization of personality, self-esteem, volitional qualities, ideal Me, real Me, volitional control, volitional activity, organization.

Received January 09, 2016

Revised January 27, 2016

Accepted February 25, 2016